

5. Ковалець Л. Театр як життя: драма Юрія Федьковича «Довбуш» в аспекті біографічному / Лідія Ковалець // Слово і Час. – 2010. – Ч. 10. – С. 65-73.
6. Лисий І. Я. Семантика хреста в українському релігійному мистецтві / І. Я. Лисий // Образ Христа в українській культурі : зб. наук. праць. – К. : Академія, 2001. – С. 175-188.
7. Матіїв-Мельник М. Дві креації в творах Федьковича / М. Матіїв-Мельник // Дзвони. – 1938. – Ч. 8. – С. 148-156.
8. Павличко Д. Поет лицарської гідності і правди / Д. Павличко // Біля мужнього світла : літературно-критичні статті, спогади, виступи. – К. : Рад. письменник, 1988. – С. 34-47.
9. Федькович О. Ю. Писання / Осип Юрій Федькович // Перше повне і крит. видане. – Львів : З друк. НТШ, 1906. – Т. 3. – Ч. 1-А: Драматичні твори / з першодруків і автографів видав др. Ол. Колесса. – XVII, 455 с.
10. Федькович О. Ю. Писання / Осип Юрій Федькович // Перше повне і крит. видане. – Львів : З друк. НТШ, 1902. – Т. 1: Поезії / передм. І. Франка ; з першодр. і автор. зібрав, упоряд. і поясн. додав І. Франко. – XII, 783 с.
11. Федькович Юрій. Твори : в 2 т. / Юрій Федькович ; підготовка текстів, передм. та прим. М. Ф. Нечиталока. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 1: Поезії. – 463 с.; Т. 2 : Повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи. – 426 с.
12. Франко І. [«Довбуш» Ю. Федьковича] / І. Франко // Збір. тв.. : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 230-231.
13. Юнг К. Г. Человек и его символы / К. Г. Юнг и др. ; под общ. ред. С. Н. Сиренко. – М. : Серебр. нити, 1997. – 368 с.
14. Юрій Федькович: словопоказчик мови творів письменника / гол. ред. К. М. Лук'янюк ; уклад. Н. Д. Бабич, Т. С. Бичкова та ін. – Чернівці : Місто, 2004. – 188 с.

The polysemy of cross in the poetic dilogy “Dovbush”, one of the most original Jurij Fed'kovych's and all Ukrainian dramaturgy's work is investigated. The main attention is paid to it's complexity, tendency to the straight congruence with Christian tradition and close connectedness with human life's moral and ethic difficulties.

Key words and word-combinations: cross, Christian, sacral, dramatic, Fed'kovych, “Dovbush”, “ljuba jak zhuba” (appetency as loss).

Отримано: 30.08.2012 р.

УДК 94(477)«17»

Т. Р. Ковалець

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ЗАПОРОЗЬКОГО ВІЙСЬКА У ПОВСТАННЯХ 20-30-х рр. XVII ст. В УКРАЇНІ

У статті зроблено спробу з'ясувати організаційну структуру Війська Запорозького в антипольських повстаннях 20-30-х рр. XVII ст. в Україні.

Ключові слова і словосполучення: Військо Запорозьке, управління, організація, антипольські повстання 20-30-х рр. XVII ст., козацький гетьман, писар, осавул.

Для кращого розуміння специфіки воєнного мистецтва козацьких підрозділів 20-30-х рр. XVII ст. необхідно визначити їх внутрішню структуру та основні механізми управління. Вперше спроби такого дослідження наприкін-

ці XIX ст. були здійснені в українській історіографії С. Рудницьким [16], однак вони доволі епізодичні, оскільки відбувалися у контексті вивчення подієвої історії козаччини 20-х рр. XVII ст. У польській історіографії другої половини XX ст. варто відзначити наукові пошуки Я. Чарновського [26] для дослідження загальної історії козаччини, проте цей вчений теж основну увагу звертав на перебіг козацьких повстань, мало торкаючись питання організаційної структури запорозького війська.

В українській радянській історіографії найгрунтовніше вивчення історії козацьких повстань 30-х рр. XVII ст. належить І. Іванцову [13]. Однак цей дослідник, визначивши за мету своїх пошуків реставрацію масштабного полотно виступів запорожців, тільки фрагментарно звертається до питання організаційної структури їх підрозділів. Ця проблема побіжно вивчалась також іншими українськими науковцями, зокрема П. Михайлиною [14] та В. Смолієм [18]. Останні, зокрема, зробили вагомий внесок у реконструювання персонального складу вищого командування запорозького війська у повстаннях 1637-1638 рр.

Інтерес до історії козаччини 20-30-х рр. XVII ст. у сучасній українській історіографії доволі слабкий, тому питання організаційної структури запорозьких загонів в антишляхетських повстаннях цього часу теж майже не досліджується. Яскравим винятком є доробок А. Федорука, яким здійснено ґрунтовний аналіз чисельності та організаційної структури війська Тараса Трясила 1630 р. [19]. Як бачимо, проблема організаційної структури Війська Запорозького загалом у повстаннях 20-30-х рр. XVII ст. досі не стала в історіографії предметом спеціального комплексного дослідження. Метою нашої статті є заґрунтована на відповідному джерельному матеріалі та результатах досліджень науковців спроба комплексного аналізу організаційної структури запорозького війська в антипольських повстаннях 20-30-х рр. XVII ст.

Козацький керівник в офіційних актах польської адміністрації називався «старшим», «поручиком» чи гетьманом у розумінні керівника військового підрозділу [21, с. 69-70; 31, с. 880; 2, с. 73]. Самі ж керівники під час офіційних переговорів із польським урядом титулу «гетьман» не використовували, оскільки це вважалося образою королівського маєстату та прямим дублюванням назв посад великого та польного коронних гетьманів Речі Посполитої. Практикувалися, наприклад, підписи «Дмитро Томашевич Гуня старший над Військом Запорозьким Його Королівської Милості» (*дали – Й. К. М.*) або «Дмитро Тимошевич Гуня старший з Військом Й. К. М. Запорозьким» (*підкреслення наші. – Т.К.*), іноді взагалі без будь-якого означення посадового статусу: «Павло Михнович Бут з Військом Й.К.М. Запорозьким» [7, с. 152, 161, 164]. Титул «гетьман» натомість часто вживався козацькими ватажками в універсалах, адресованих широким народним масам [8, с. 12, 46].

Під час повстань 20-30-х рр. XVII ст. гетьман уособлював собою вищу виконавчу владу у війську. Вона поширювалася не тільки на Запорожжя, а й на «волость», тобто наддніпрянські міста, де проживало чимало покозаченого населення. Вибраний на Запорожжі козацький ватажок мав обов'язково бути затверджений як гетьман на волості відповідною радою; таким чином у 1630 р. після страти Г. Чорного на раді біля Черкас Тарас був «офіційно» обраний гетьманом, 1637 р. – П. Бут під Боровицею після розстрілу С. Кононовича, 1638 р. – Я. Остринин біля Лубен (можливо, Черкас) [25, с. 157; 15, с. 446; 3, с. 215].

Прагнення утримати єдність керівництва у Війську як одне з пояснень страти С. Кононовича наводили козаки у своєму листі до Станіслава Конєцпольського від 21 вересня 1637 р.: «Лиш хочемо того, щоб один старший був у вій-

ську запорозькому і одна сторожа, як твердо всіма силами нашими запобігати тому хочемо» [7, s. 413]. Разом з тим чорні ради унеможливили виконання козацькими ватажками однієї з основних функцій військових керівників – дотримання військової таємниці, через відкритий характер проведення рад практично всі їх рішення швидко ставали відомі ворогу [30, s. 57].

Хоча козаки живили лексему «прошувати», щоб характеризувати обрання керівника, кожен крок останнього знаходився під пильним контролем війська. Наприклад, полонений полковник Острянина Сокирявий (або Сокирянин) розповідав на допиті: «Острянин тієї війни закінчувати не думає, але хоче тікати до Білгорода московського, куди і жінок вже повивозили він та інша старшина. Якось вже двічі з-під Лукомля утікав, але його завжди чернь доганяла і потім пильно стежила за ним та іншими». У листах козацьких гетьманів їх посада часто зображується не стільки як дарунок долі, скільки «примус». Це й закономірно, оскільки завершення «кар'єри» гетьмана дуже часто було ознаменоване його стратою. С. Конєцпольський в одному зі своїх листів дорікав козакам, що старший має бути «не на один місяць, не на два... а ви так часто кров'ю ваших старших руки собі вимащуете, так ними перебираєте». Перемоги, значна здобич принесли гетьманові «славу доброго воїна» [7, s. 428, 503; 23, c. 194-195], тоді як невдачі здебільшого приводили до розправи над ним [6, c. 122; 12, c. 64]. Вчасно передчуваючи останню, у розпалі бою під Жовнином Острянин із невеликим загonom утік на територію Московської держави. Згодом під час боїв на Старці новообраний керівник Гуня навіть вислав (неодмінно за погодженням із радою) посольство до путивльського воєводи Никифора Плещеєва, вимагаючи щодо втікачів, котрі «виїхали в Путивль і з собою чимало добрих людей, невинних душ і животів захопили, щоб їх путивльський воєвода тих черкас посадив до в'язниці доти, поки інших посланців свої в Путивль не пришлють» [3, c. 246].

Під безпосередньою орудою гетьмана перебувала закріплена за ним група осіб (до 30-ти): осавули, бунчужний (обслуговував гетьманський бунчук), хорунжі (доглядали гетьманську хоругву), сурмачі та довибиші (забезпечували військову музику сурм, шаламойок та бубнів), цирюльник (окрім виконання безпосередніх обов'язків, надавав медичною допомогою), сам почет очолювали осавули. Щодо функцій осавулів, то, на нашу думку, твердження К. Гурського, ніби то вони «командують півротами», є малоімовірним [17, c. 111; 9, s. 164; 27, s. 35-36]. Набагато правдоподібнішим видається припущення, за яким осавули очолювали почет гетьмана та полковників. За умовами «Ординації» 1638 р. двом військовим осавулам призначалася щорічна платня в 600 злотих, а шістьом полковим – по 300 [26, s. 106; 8, s. 194-195]. Така висока платня, очевидно, давалася не тільки для забезпечення побуту гетьмана та церемонійного боку гетьманського життя у війську, а ще й за певні управлінські функції. Схоже, нині питання про обов'язки осавулів ще залишається відкритим.

За твердженням М. Франза, наявність писаря у реєстровому війську «давала престижу козащині, для якої реєстр став елітою». Разом з тим цей польський дослідник зовсім не згадує про писарів повстанської армії. Варто зауважити: активне ділове листування, масове розсилання листів, універсалів були звичними для запорозького війська. Польські сучасники неодноразово згадували про те, що козацькі «універсали один за одним літають по містечках, містах і селах» [26, s. 107; 7, s. 273]. Заклик на збір рад проводився через передавання особливих документів: наприклад, як розповідав шпигун С. Конєцпольського, Скидан наприкінці листопада 1637 р. із м. Мошен «розіслав картки (kartki) до козаків, щоб туди до нього з'їжджалися на раду». Цікаво, що цей термін

(«картки») здебільшого вживався для позначення взаємного обміну даними частин сконфедерованого коронного війська («бігають з картками по полках») [7, с. 273]. Ними, іноді навіть у зашифрованому вигляді, відбувався обмін стислою, найважливішою інформацією також і між козаками – донесення шпигунів, листування між окремими підрозділами тощо.

На час повстання 1625 р. маємо згадку хіба про посаду військового писаря, яку займав Сава Бурчевський [10, с. 319]. Значно більше відомостей збереглося про писарів у повстанському війську періоду виступів 1637-1638 рр. Грунтуючись на них, можна стверджувати, що тоді окремо існували посади військового та полкового писарів. Під час гетьманування П. Бута військовим писарем був Стефан Догоринський, Д. Гуні – Мартин Незнанський. Саме за підписом останнього листи з вимогою арештувати Я. Острянина були відправлені до путивльських воевод із табору на р. Старці. Згодом він же у статусі тимчасового виконавця обов'язків підписав присягу реєстрового війська («Мартин Незнанський писар на той час (підкреслення наше. – Т. К.) військовий рукою власною»). У полку К. Скидана полковим був спершу Роман Попович, а відтак якийсь Себастьянович [8, с. 26, 47, 180; 7, с. 499]. Що ж до питання про можливу участь Б. Хмельницького як писаря у повстанському війську в 1637-1638 рр., то воно детально вивчене українським дослідником М. Шамраєм. Науковець довів, що цей у майбутньому славний діяч якщо і брав участь у бойових діях цього часу, то тільки як покірний уряду реєстровець, оскільки, за Боровицькою комісією, саме він був призначений реєстровим писарем [19, с. 73-75; 8, с. 66].

Серед обов'язків писаря були також розрахунок прибутків та видатків війська, ведення реєстраційного запису прибулих та інші. Під час походів усі поточні документи повстанської армії, що зберігалися у писаря та гетьмана, перевозилися в обози [17, с. 111; 7, с. 432; 5, с. 345; 13, с. 126].

На підтвердження високої професійності запорозького командування можна навести слова Ш. Окозького: «удають козаки..., що кожен старшина у них бозна хто, і не дають йому доброго слова, коли на них падає нещастя, а то для того чинять, щоб мужність, коли побачать в нім яку сторонні, багато про їх військо [не] розуміли, а якщо б нещастя впало на них, щоб його звільнити легше могли, а себе оборонити», загалом «не будь-яке лушпиння на те обирають» [8, с. 143].

Повстанське військо ділилося на полки, сотні та десятки. Структура, ухвалена Куруківською комісією 1625 р., тобто поділ реєстровців на 6 полків (у 1635-1638 рр. – 7) для запорозького війська у повстаннях 20-30-х рр. XVII ст. не спрацювала. За традицією, після збору охочих старший сам розподіляв їх на полки (залежно від кількості зібраних) та призначав полковників [4, с. 389-393; 16, с. 47]. Відомо, що у війську Тараса Федоровича під час повстання 1630 р. полковницькі посади займали Андрій Діденко, Данило Білоцерківський та Михайло Пивоваренко; за гетьманування Павла Бута – Кизим, Бардаченко, Сачко, Куша, Семен Биховець, Сачок, Григорій Лихий, Дмитро Гуня, Яків Острянин, Чечута, Черняк, Іван Злий, Чорномазий. З певним ступенем ймовірності припускаємо, що отамани Сава, Солома, Кукла, Шкребець, Дукренко також могли мати булаву полковника [22, с. 131; 18, с. 71; 14, с. 118; 8, с. 69; 7, с. 476-477]. У війську Якова Острянина на ці посади були довірені Філоненко, Роман Пешта, Путивлець, Ява, Іван Коростель, Іван Бозрин, Василь Сакун, Сокирявий, Кудря, Канівець, Василь Боговець, Онуфрій Попов, можливо, ще й отамани Мурка й Ріпка [8, с. 113, 168, 171, 177; 3, с. 208, 248].

Частина полковників перед бойовими діями та під час них займалася збором зброї, боєприпасів, провіанту, фуражу та людей. Так, Павлук у своїх універсалах закликає населення: «до панів полковників купчіться». Сучасник подій згадував про накази П. Бута: «постановив полковників своїх..., щоб війська

якнайбільше на волостях зібрати, а реєстрових всюди собі неохочих примушувати наказав» [8, s. 12, 15]. Інша частина полковників перебувала при гетьмані, творячи його штаб. Зокрема, такими в оточенні Я. Острянина були Р. Пешта, І. Злий, І. Коростель, Д. Гуня та І. Боярин. Очевидно, вони керували тими підрозділами, які знаходилися при самому гетьмані.

Кожен полковник при собі мав почет, який чимось нагадував гетьманський. До нього входили полковий осавул, хорунжі та сурмачі [8, s. 66].

Полки у свою чергу ділилися на очолювані сотниками сотні. Точна кількість сотень у полку невідома, однак є вагомі підстави припускати, що вона дорівнювала / коливалася в межах десяти. На наш погляд, дуже цікавою видається посада «отамана» (тут мається на увазі не зуніверсалізоване позначення будь-якого козацького керівника). Вона відповідала посаді поручника, тобто заступника ротмістра, в коронному війську, зокрема, у тексті Ординації 1638 р. було сказано: «поручики, як вони називають, «отамани», щоб при кожному сотнику були, при всіх полках» [8, s. 66, 194]. У інтитуляції лист Владислава IV до Костянтина Вовка від 25 серпня 1635 р. адресувався «полковнику нашому, також отаманам (тут і далі підкреслення наші. – Т. К.), осавулам, сотникам і всім на теперішню експедицію і послугу нашу і Річпосполитої до Прус зятягнутим молодцям» [24, s. 143]. Чіткішу послідовність в ієрархії посад козацького війська робив Миколай Потоцький, відсилаючи листи «полковникам, осавулам, сотникам, отаманам». Павлюк, намагаючись активно залучити на свій бік реєстровців, у своїх універсалах звертався до їх нижчих посадовців: наприклад, «панове отамани, не тривожтеся і товариству своєму не кажіть тривожитися...» [8, s. 12, 21].

Найменшою структурною одиницею повстанського війська був десяток. Це підтверджується також згадками про десятників у джерелах. Зокрема, восени 1639 р. загонові козаків, які перейшли московський кордон разом із Я. Острянином, було дозволено звести собі оселі в Чугуєві. Із охоплених переписом 83-х десятників і 608-х «рядових черкас» через бідність не скористалися дарованим правом 12 десятників та 198 рядових [2, с. 434; 3, с. 295-296]. Отож, часто за матеріальним статком ці посадовці мало відрізнялися від простих козаків.

Якщо на козацькій раді, що скликалася кілька разів на рік, розглядалися найважливіші та найважчі судові процеси, то військові судді, очевидно, вершили козацький суд на постійній основі. Офіційно право власного судочинства було надане реєстровому війську за умовами Куруківської комісії 1625 р. [4, с. 389-392]. В описі козацької ради, зібраної восени 1632 р. згадується, що «були з міст кращі люди... із Черкас військовий суддя Яцина, із Жовнина військовий суддя Гиря». За привілейованістю статусу судді прирівнювалися до військових осавулів та полковників, зокрема, на вищезгаданій раді їм було надано однакову платню – по 150 злотих. Після Боровицької комісії козацькими суддями стали Богдан і Каша, а за умовами Ординації 1638 р. посади суддів були взагалі відмінені [3, с. 128-129; 8, s. 66, 193-194].

Однією із виборних посад у запорозькому війську була посада пушкаря. За свідченнями одного з артилеристів Тараса Федоровича, він «почав служити з черкасами 12 років тому... а 3 роки тому» (під час повстання 1630 р.) «черкаси вибрали його у війську в пушкарі» (підкреслення наше. – Т. К.). Зважаючи на величину платні артилеристам у реєстровому війську, можна стверджувати, що за привілейованістю посада пушкаря певним чином дорівнювала посаді отамана як заступника і «правої руки» сотника [3, с. 128; 8, s. 66, 193].

Невідомо, чи при війську 20-30-х рр. XVII ст. перебували представники церкви, як це практикувалося згодом в армії Б. Хмельницького. Логічно при-

пустити, що так, оскільки була нагальна потреба у відправленні церемоній, зокрема поховальних. Разом з тим чимало свідчень очевидців повстань змушують замислитися над цим питанням. Зокрема, полонений напередодні битви під Кумейками православний священник розповідав Миколаєві Потоцькому, що його не допустили в козацький табір у Мошнах, оскільки повстанці «попів остерігаються». Згодом у записах 1638 р. Ш. Окольський висловлюється прямо: козаки «до війська попів своїх не допускають» [8, с. 48, 107; 28, с. 115]. Разом з тим маємо дані, що суперечать інформації Окольського. Церковні особи часто використовувалися козаками як шпигуни. У пам'яті із Розрядного приказу в Помісний від 11 травня 1639 р. при переписі загону Я. Остриниці згадується «військовий дячок». Цікаво, що останній отримав 40 четі землі – більше, ніж осавули та сам Остриниця [3, с. 262-263].

В організаційній структурі запорозького війська 1637-1638 рр. фіксується ще одна нова й невідома досі важлива ланка (принаймні, раніші згадки про неї відсутні). Умовно цю посаду можна за офіційним титулом назвати «старший над Україною» [11, с. 259]. Саме таким став Карпо Павлович Скидан. Невідомого соціального та етнічного походження, із невідомою (до 1637 р.) долею, ця особа згадується як «перший полковник» Павлюка та Остриниці [7, с. 440].

Ш. Окольський, намагаючись визначити міру Скиданових повноважень, зазначає, що останній був «наче польним гетьманом козацьким» [8, с. 26; 28, с. 203]. На нашу думку, це порівняння досить влучне. Скидан єдиний з усіх полковників мав право випускати власні універсали, яких, що примітно, збереглося більше, ніж універсалів за підписом Павлюка. Також тільки він, окрім гетьмана, скликав козацькі ради (зокрема в Корсуні, Мошнах, Чигирині). Легітимність дій Скидан завжди підкріплював згадкою про «владу старшинства» [7, с. 440; 8, с. 26].

Шпигуни доносили С. Конєцпольському, що восени 1637 р. «старший над Україною» «так... вчинив, що всю старшину [реєстрову] поскидав, інших позабивав, третіх зі собою на Запорозжя взяв», тобто Скидан також мав і унікальне право суду. Та й щодо інших полковників, як доповідав М. Потоцький коронному гетьману, «Скидан над усіма за генерала (generaliter)». Під час повстання 1638 р. суттєвих змін у повноваженнях «опікуна України» не відбулося, зокрема інформатор польського ротмістра Х. Хржоновського розповідав, що Скидан, «несподівано напавши на Чигирин, полковника чигиринського піймав» [7, с. 442, 444, 492].

Отож, під час повстань 20-30-х рр. XVII ст. у запорозькому війську вищу виконавчу владу, яка поширювалася не лише на Запорозжя, а й на «волюсть», уособлював гетьман, в йменованій офіційних актах «старшим». Під безпосередньою орудою гетьмана перебував його почт, до якого належали осавул, бунчужний, хорунжі, цирюльник, сурмачі та довбиші. Повстанське військо поділялося на полки, сотні та десятки. Згідно з традицією, після збору охочих старший сам (залежно від кількості зібраних) розділяв їх на полки та призначав полковників. Частина полковників перед бойовими діями та під час них займалася збором зброї, боєприпасів, провіанту, фуражу та людей, інша частина складала штаб гетьмана і керувала тими підрозділами, які знаходилися при самому керівникові. У нашому дослідженні схарактеризовано обов'язки та повноваження писаря, судді та пушкаря, а також уперше розглянуто посади десятників, отаманів та «старшого над Україною» – «польного гетьмана» козацького війська. Посада «старшого над Україною», яку у повстанському війську в 1637-1638 рр. займав К. Скидан, багато в чому була відповідником посади польного гетьмана у збройних силах Речі Посполитої, а її посадовець мав унікальне право розсилання універсалів, збору та проведення рад, а також суду над старшиною.

Список використаних джерел:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. – СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1865. – Т. 2: 1599-1637 pp. – 288 с.
2. Вирський Д. Околиці Ренесансу: Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.): у 2 ч. / Д. Вирський. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – Ч. 1. – 326 с.
3. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1954. – Т. 1: 1620-1647 годы. – 1954. – 587 с.
4. Куруківський трактат, 1625 // Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. – К. : Дніпро, 2001. – Т. 2. – Кн. 2: Перша половина XVII ст. – С. 389-393.
5. Мицик Ю. Из листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років / Ю. Мицик // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1993. – Т. 255. – С. 310-347.
6. Описание Черного моря и Татари составил доминиканец Эмиддио Дортелли Д'Асколи, префект Каффы, Татари и проч. 1634 // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса : Экономическая типография и литография, 1902. – Т. 24. – С. 91-135.
7. Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego Hetmana Wielkiego Koronnego 1632-1646. – Kraków : Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2005. – 775 s.
8. Okolski S. Diariusz transakcji wojennej między Wojskiem Koronnem i Zaporoskiem w r. 1637 / S. Okolski. – Kraków : Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1858. – 200 s.
9. Zrodla dziejowe. – Warszawa : Księgarnia Gerbetnera i Wolffa. – 1894. – T. 20: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – 185, XXVI s.
10. Василенко Н. П. Очерки по истории Западной Руси и Украины / Н. П. Василенко. – К. : Типография Т-ва И. Н. Кушнерев и К^о, 1916. – 589 с.
11. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 8: Роки 1626-1650. – 1995. – 856 с.
12. Ефименко А. Я. История Украины и ее народа / А. Я. Ефименко. – СПб. : Типография т-ва «Общественная польза», 1907. – 174 с.
13. Іванцов І. О. Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635-1638 pp. / І. О. Іванцов. – К. : Академперіодика, 2002. – 289 с.
14. Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569-1654) / П. В. Михайлина. – К. : Наук. думка, 1975. – 260 с.
15. Полонська-Василенко Н. Історія України : в 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 1: До середини XVII століття. – 640 с.
16. Рудницький С. Українські козаки в 1625-30 pp. / С. Рудницький // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1899. – Т. 31-32. – С. 1-76.
17. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / П. М. Сас. – К. : Либідь, 1998. – 295 с.
18. Смолій В. А. Участь жителів Києва в антифеодальній та визвольній боротьбі українського народу (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / В. А. Смолій // Український історичний журнал. – 1981. – №10. – С. 62-72.
19. Федорук А. В. Військо Тараса Федоровича в повстанні 1630 р.: деякі аспекти організації та чисельності / А. В. Федорук // Питання історії України. – Чернівці, 1999. – Т. 3. – С. 65-74
20. Шамрай М. Г. Чи був Богдан Хмельницький учасником повстань 30-х pp. XVII ст.? / М. Г. Шамрай // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали Четвертих Всеукраїнських історичних читань. – К. ; Черкаси, 1994. – С. 73-75.
21. Щербак В. Запорозька Січ як фактор консолідації українського козацтва до середини XVII ст. / В. О. Щербак // Український історичний журнал, 1995. – № 5. – С. 66-72.

22. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану II пол. XV – середини XVII ст. / В. Щербак. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 296 с.
23. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2002. – 416 с.
24. Czapliński W. Władysław IV i jego czasy / W. Czapliński. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1976. – 393 s.
25. Czarnowski J. Ukraina i Zaporozże czyli Historia Kozaków od pojawienia się ich, do czasu ostatecznego przyłączenia do Rosyi / I. Czarnowski. – Warszawa : Nakładem J.A. Breslavera, 1854. – Т. 1. – 282 s.
26. Franz M. Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku. Geneza i charakter / M. Franz. – Poznań : Adam Marszałek, 2002. – 255 s.
27. Gurski K. Historia piehoty polskiej / K. Gurski. – Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagellonskiego, 1893. – 271 s.
28. Poplatek J. Błogosławiony Andrzej Bobola Towarzystwa Jezusowego. Życie-Męczeństwo-Kult / J. Poplatek. – Kraków : Nakładem Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy, 1936. – 362 s.
29. Wimmer J. Wojsko / J. Wimmer // Polska XVII wieku. Państwo, społeczeństwo, kultura / pod redakcją Janusza Tazbira. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1969. – S. 175-229.
30. Z dziejów wychowania wojskowego w Polsce (od początku państwa polskiego do 1939 roku). – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1969. – 454 s.
31. Encyklopedia powszechna. – Warszawa : Nakład, druk i własność Orgelbranda Księgarnia i Typografia, 1862. – Т. 11. – 998 s.

The article deals with researching of the Zaporozhian Cossacks' military structure in anti-Polish uprisings in 20-30th of XVII century.

Key words and word-combinations: Zaporozhian Host, government, organization, anti-Polish uprisings in 20-30th of XVII c., Cossack hetman, chancellor, osavul.

Отримано: 22.08.2012 р.

УДК 8.21.161.2-2

Т. В. Корнійчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

РЕЦЕПЦІЯ ПРАВОСЛАВНО-ХРИСТІЯНСЬКИХ ДОГМ В П'ЄСІ «НАТАЛКА ПОЛТАВКА» І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

У статті проаналізовано систему православно-християнських догм в п'єсі «Наталка Полтавка» І. Котляревського; розкривається велика організуюча сила релігійних канонів, які виступають своєрідним механізмом саморегламентації людини у навколишньому середовищі.

Ключові слова: Бог, Божі заповіді, догма.

Релігія є невід'ємною частиною історії людства, оскільки дає уявлення про світоглядно-змістову картину світу, систему морально-етичних імперативів.

Наука не знає жодних племен людей, що існували коли-небудь, у яких не було б ніяких релігійних уявлень. Вже з перших своїх кроків по землі людина завжди відчувала поряд з собою потаємно, незримо присутню у світі силу, від якої залежить життя і смерть. Яким би матеріалістом людина не була, у будь-